

**УКРАЇНСЬКІ АЛЬТЕРНАТИВИ
ПОЛІТИЦІ ЕКОНОМІЧНОЇ ЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ
В ПРОЦЕСІ СОЮЗНОГО ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ
(1918 – 20-ті роки ХХ ст.)**

Систематизовані факти, які засвідчують наявність у певних колах українського державно-партійного апарату, економістів, господарників опозиційних виступів проти політики обмеження економічного суверенітету республіки.

Систематизированы факты, свидетельствующие о наличии в определенных кругах украинского государственного-партийного аппарата, экономистов, хозяйственников оппозиционных выступлений против политики ограничения экономического суверенитета республики.

The facts were researched, that confirm the presense of opposers to the policy of restriction of the Republic economic sovereignty among Ukrainian state and party officials, economists, industrial leaders.

Ключові слова: дискусії, децентралізація, економічний суверенітет, народногосподарська цілісність, соціально-економічна політика.

Майже сімдесятирічне перебування України у складі союзної держави не є лише фактом нашого минулого. Добігає кінця друге десятиріччя існування України як політично незалежної держави, проте дуалізм історичної пам'яті щодо тогочасних подій, їх неоднозначна ретроспективна оцінка продовжують розколювати українське суспільство. Сприяють цьому й перманентні політичні й економічні кризи, що супроводжують Україну практично усі роки її незалежного існування, створюючи у суспільстві соціальну напругу, породжуючи різноспрямованість ідейно-політичних і світоглядних орієнтацій.

Масова свідомість, як правило, не переймається одним із основоположних принципів історичного пізнання, а саме, що історія не знає умовного способу. Натомість не перестає задаватися питанням: а що було б, якби було те, чого не було, але, на переконання певної частини українського соціуму, бути могло. Тобто, чи були альтернативи тій політиці, яка проводилася в зазначений період і наслідки

якої були неоднозначними як у реальному тогочасному житті, так і у їх послідуючих оцінках. Тож для науковців-суспільствознавців актуальним залишається завдання дати відповідь на затребувані суспільством питання, причому не в плані віртуальних з погляду сьогодення результатів (що могло б бути), а об'єктивно висвітлюючи те, що реально було. Тобто показати суть альтернативних варіантів соціально-економічної політики, яка, на думку її adeptів, мала б забезпечувати максимально можливий рівень суверенітету України як союзної республіки. Висновки кожний може зробити свої.

Оскільки мова піде про українські альтернативи економічної політики, то варто зауважити, що українські уряди періоду 1917-1920 рр. із зрозумілих причин – громадянське протистояння всередині країни, інтервенція ззовні, всеохоплююча розруха не вирішили, та й не ставили кардинально питання про економічний суверенітет України. Формально українська економіка, якщо взагалі таке поняття правомірно вживати стосовно реалій того періоду, залишалася в координатах загально-російського економічного комплексу. Враховуючи до того ж, що Центральна Рада до січня 1918 р. не наважувалася проголосити українську незалежність, а більшовицький Харків однозначно висловлювався за політичну, а отже й економічну єдність з Радянською Росією. Українські більшовики, ігноруючи існування національних урядів в Україні, привласнивши право говорити від імені українського народу, фактично надавали право російській більшовицькій владі здійснювати централізаторську політику загалом, у сфері економіки зокрема.

Карт-бланш на здійснення такої політики дав уже I з'їзд Рад у Харкові (грудень 1917 р.), доручивши Тимчасовому Центральному Виконавчому Комітету України „негаймо поширити на території Української республіки всі декрети та розпорядження Робітничо-Селянського уряду Федерації (Російської – Авт.)” [12, с.25]. З поширенням влади українського радянського уряду (фактично призначеного Москвою) на більшу частину території України інтеграційні процеси в економіці почали набувати реального втілення. На початку березня 1919 р. Раднарком УСРР прийняв постанову, яка ставила на практичні рейки об'єднання ряду управлінсько-господарських інституцій України з відповідними структурами РСФРР, зокрема Укруднаргоспу з Вищою Радою Народного господарства РСФРР, банківських установ тощо [7, с.102]. На перспективу передбачалось запровадження для обох радянських республік єдиної економічної політики.

Наведені приклади лише частково ілюструють явище, яке набувало прогресуючої тенденції. Зрозуміло, що такі ініціативи Харкова всіляко підтримувалися Москвою, породжуючи протиріччя між конституційно задекларованими на той час принципами про державну незалежність України, та можливостями їх практичного здійснення. Уже в квітні – травні того ж року ЦК РКП(б) та уряд Російської Федерації розробили декілька проектів, які передбачали поширення на території України чинних у Росії законів про націоналізацію промисловості, транспорту і зовнішньої торгівлі, про встановлення єдиних цін на найважливіші види господарської продукції, про об'єднання на час війни всієї справи постачання Червоної армії під єдиним керівництвом Ради Оборони та інших центральних установ РСФРР. Окремі постанови приймалися спільними рішеннями ВРНГ РСФРР та РНГ УСРР [10, с.109-110]. В подальшому, з переходом безпосередньо до союзного державотворення, інтеграційні процеси в економіці значно посилювалися.

Неприхований наступ на суверенні права України, у сфері господарської життєдіяльності зокрема, зумовлював протестні настрої серед певної частини українських керівних кадрів державницького спрямування, без огляду на етнічно-національну чи партійно-політичну приналежність, до партійно-урядових структур включно. При цьому було усвідомлення, що ті чи інші проблеми економічного суверенітету республіки можна було вирішувати лише системно. Не могла мати Україна самоврядної економіки, доки вона підпорядковувалася директивним розпорядженням *єдиного* партійно-політичного центру, яким була унітарна за своєю природою РКП(б), а уряд УСРР був свого роду господарською філією уряду РСФРР.

Виходячи з цього, уже в квітні 1918 р. на нараді представників українських більшовицьких організацій в Таганрозі М. Скрипник запропонував „утворити самостійну комуністичну партію, яка матиме свій Центральний Комітет і свої партійні з'їзди і буде зв'язана з Російською Комуністичною партією через міжнародну комісію – III Інтернаціонал” [14, с. 82]. Пропозиція була підтримана більшістю голосів учасників наради – 35 проти 21. Тож до I з'їзду КП(б)У (липень 1918 р.) в Україні формально існувала незалежна від московського партійно-політичного центру, рівноправна з РКП(б) комуністична партія більшовицького типу.

Такий крок українських більшовиків теоретично можна трактувати як намагання забезпечити рівноправність України з Росією,

оскільки за більшовицької влади тільки комуністична партія була реальним носієм державного суверенітету. Проте подальші події показали, що це більшою мірою був тактичний захід, обумовлений Брестським мирним договором (лютий 1918 р.), який зобов'язував Росію відмовитися від поширення своєї влади на Україну.

Більш виражений опозиційний характер мали виступи окремих представників українського державно-партійного керівництва, які домагалися права українського народу мати свою державу з відповідними для цього інституціями. На захист такого права одними з перших на початку 1919 р. рішуче виступили С. Мазлах і В. Шахрай. Не пориваючи з комуністичною ідеологією, вони наполягали на створенні в Україні незалежного від РКП(б) власного партійно-політичного центру як неодмінної умови справжнього суверенітету, який би охоплював весь спектр її життєдіяльності, з організацією господарської діяльності включно. Українсько-російські відносини вони розглядали як відносини двох рівноправних країн – „незалежних, самостійних і в той же час об'єднаних спільними інтересами, пошаною одна до одної” [8, с.3-4].

Наприкінці 1919 р. проти централізаторської політики московського керівництва і тих, що солідаризувалися з нею українських комуністів виступила група так званих комуністів-федералістів на чолі з Ю. Лапчинським. Як російські, так і українські централізатори, на їх переконання, розглядають Україну лише як „об'єкт для викачування матеріальних ресурсів”. Умовою рівноправності у відносинах між двома суверенними радянськими республіками „федералісти” вважали існування незалежного українського уряду з усією повнотою влади, а також єдиного політичного центру, який би об'єднав українські комуністичні організації, зокрема більшовиків і боротьбистів у єдину партію, яка була б у федеративному зв'язку з РКП(б) [9, с.205]. Тільки за таких умов Україна може бути суверенною радянською соціалістичною республікою, яка управлятиметься винятково своєю радянською владою.

Ще більш рішуче економічний суверенітет України відстоювали українські політичні партії, які до певного часу зберігали організаційну самостійність. Боротьбисти, наприклад, розв'язання соціально-економічних завдань пов'язували безпосередньо з національно-державним суверенітетом республіки. Встановлення шаблонної централізованої системи керівництва, на їх переконання,

відбирало у суб'єктів воєнно-політичного союзу радянських республік будь-яку самостійність. В рядах боротьбистів найбільш послідовно і вмотивовано право республіканських органів на самостійне здійснення економічної політики відстоював Г. Гринько. Декларовану самостійність, твердив він, можна практично реалізувати тільки створивши український економічний центр.

Продовжував Г. Гринько відстоювати свою позицію й тоді, коли партія боротьбистів увійшла до складу КП(б)У, а сам він очолив вищий плановий орган республіки. Всупереч політиці загальносоюзних органів стосовно України, він наполягав на необхідності „встановити підхід до України як до єдиного народногосподарського цілого... зміцнювати Україну як республіку” [4, с.181]. Якщо до цього (йдеться про 1926 р. – Авт.), говорив він на союзному з'їзді представників республіканських держпланів, вся робота йшла у вертикальному розрізі окремих народногосподарських галузей в загальносоюзному масштабі, то настав час перейти, поряд з цим, і до горизонтального розгляду народногосподарських питань, що є необхідним у відповідності до самої природи нашого Радянського союзу як союзу народів [4, с.193]. Наслідком такої позиції керівника республіканського Держплану стало „відкликання” його на роботу до Москви.

Чітку позицію щодо економічного суверенітету республіки мала Українська Комуністична партія (УКП). Не виступаючи проти союзу України з Росією, до кінця свого існування (грудень 1924 р.) вона продовжувала відстоювати повну рівноправність у стосунках між ними. Співробітництво економічне, виходячи з факту політичної незалежності УСРР (йдеться про період, що передував конституційному оформленню СРСР у січні 1924 р. – Авт.), на їх твердження не повинно було обмежувати економічний суверенітет республіки. Зокрема, укапісти категорично заперечували підпорядкування українських управлінських органів комісаріатам РСФРР, натомість домагалися перетворення УСРР в „цільну, закінчену Радянську державу з повним апаратом економічного і політичного управління... з відповідними, не підпорядкованими Москві центрами” [15, арк. 28].

Восени 1922 р., коли питання про майбутній устрій союзної держави стояло вже у практичній площині, а загроза сталінського проекту „автономізації” була цілком реальною, навіть у вищих українських партійних інстанціях висловлювалися пропозиції про збереження незалежності УСРР. Так, на початку жовтня 1922 р.

Політбюро ЦК КП(б)У в одній із резолюцій вперше висловило офіційну позицію, яка, не заперечуючи тісної співпраці радянських республік, наголошувала на недопустимості порушення конституційного статусу республік [3, с.214]. Таке рішення було прийняте за наполяганням передусім Голови українського уряду Х. Раковського та представників інших державно-урядових структур – М. Скрипника, Г. Петровського, М. Фрунзе, П. Солодуба, В. Затонського. Щоправда, у тому ж рішенні Політбюро зроблена суттєва заувага, а саме, на випадок, якщо ЦК РКП(б) прийме рішення про входження України до складу РСФРР, то не наполягати на збереженні формальних ознак політичної самостійності УСРР, визначаючи відносини між ними на підставі політичної доцільності.

Слід зауважити, що якою б не була мотивація опозиційності Х. Раковського стосовно пропонуваного центром принципів союзного державотворення (окремі дослідники вважають, що як глава українського уряду він керувався амбіційними прагненнями до розширення владних повноважень, а не національними інтересами), його позиція у цьому питанні виглядає чи не найбільш послідовною і безкомпромісною у порівнянні з позицією інших представників українського керівництва. Органічне поєднання централізації і децентралізації, чого він не заперечував, практично могло б бути здійснимим, якби Радянський Союз являв собою союз держав, а не союзна державу. Така концепція союзного державотворення, на його переконання, мала б забезпечити для всіх суб'єктів Союзу не тільки адміністративну і культурну, а й широку господарську автономію [11].

Аналогічних поглядів на проблему господарського суверенітету республіки дотримувався й керуючий справами Раднаркому УСРР П. Солодуб. До речі, коли Й. Сталін за опозиційні виступи відсторонив Х. Раковського від керівництва українським урядом, П. Солодуб залишався у вищому республіканському керівництві практично єдиним, хто ще у січні 1924 р., коли залишалися лічені дні до конституційного оформлення новопосталої союзної держави, відстоював права республіки на господарське самовизначення, зокрема надання її органам (як і інших республік) максимальних прав для здійснення адміністративно-господарського управління [13, с.93].

Таким чином, до початку 1924 р., коли питання утворення союзної держави вирішувалося як у політичній, так і у практичній площині, серед певної частини українських державно-політичних діячів

складувалась опозиційна до московського партійно-державного центру позиція, яка суттєво відрізнялася від офіційної – як у загальних питаннях державного будівництва, так і у сфері економічної політики зокрема. Коли ж утворення СРСР стало фактом, опозиційність, якщо її в подальшому можна вважати такою, більше переходить у площину економічних дискусій. При цьому, альтернативний характер економічних концепцій, авторами яких були окремі українські економісти, був цілком очевидний, хоча й позбавлений політичної опозиційності. Як і раніше, йшлося в основному про взаємовідносини між союзним центром і республіканськими органами, зокрема щодо надання останнім більшої свободи в маневруванні своїми господарськими ресурсами. Новим елементом в економічних дискусіях стає постановка питання про господарські взаємовідносини союзних республік між собою.

У цьому плані помітною постаттю був відомий на той час економіст В. Доброгаєв. В своїх публікаціях він переконував, що, по-перше, еволюція фінансових взаємовідносин між Союзом і союзними республіками повинна йти по лінії досягнення бездефіцитності республіканських бюджетів; по-друге, останньою інстанцією, яка затверджує бюджет республіки, має бути її вищий законодавчий орган – ЦВК; по-третє, проблема фінансово-економічних відносин повинна розглядатися як організаційно-економічна, а не політична [5, с.47]. Проаналізувавши баланс республіканського бюджету за чотири роки – 1923/1924 – 1926/1927 рр. (до 1930 р. включно господарський рік починався з 1 жовтня) він дійшов висновку, що фінансовий баланс України був від'ємним, оскільки за її межами витрачалось від 1/5 до 1/3 її доходів. Ці кошти, наголошує автор, пішли на підтримку дефіцитних економік інших республік, що, з одного боку, є позитивним фактом радянської національної політики. Проте, з іншого боку, якщо так буде продовжуватися і надалі, то неминучим стане обезкровлення здорового і міцного господарського організму України із-за надмірного і здебільшого малоефективного будівництва в інших регіонах країни [6, с.86, 88].

Гострою, проте достатньо переконливою критикою на адресу союзних державних, переважно планових органів (а в підтексті і щодо економічної політики вищих центральних державно-партійних органів) позначений виступ на сторінках журналу „Більшовик України” – офіційного органу ЦК КП(б)У 25-річного економіста М. Волобуєва.

Його стаття „До проблеми української економіки” була опублікована у двох номерах названого журналу за 1928 р., тобто тоді, коли вже у немилості правлячого режиму перебували такі поборники українського національного відродження як Г. Гринько, М. Хвильовий, О. Шумський та ін. З іншого боку, у цей час ще продовжувалися дискусії в середовищі українських економістів і господарників у зв'язку із складанням директив до першого п'ятирічного плану розвитку народного господарства СРСР. Йшлося в дискусіях, передусім, про принципи розміщення нового промислового будівництва в межах Союзу, а отже, й про розподіл бюджетних коштів.

У цьому контексті названа стаття М. Волобуєва концентрувала в собі протест як самого автора, так і тих економістів і господарників, позицію яких він поділяв, проти переходу в економічній політиці правлячої партії до жорсткого централізму, а також проти споживацького ставлення центру до економічного потенціалу України. Зокрема, він солідаризувався з поглядами Г. Гринька, В. Доброгаєва та інших щодо необхідності розглядати Україну як цілісний народногосподарський комплекс, а не ділити її на окремі географічні чи промислові регіони у складі союзних галузевих структур. Народне господарство СРСР М. Волобуєв розглядав як комплекс національних економік, кожна з яких є народногосподарською цілісністю. Протестував проти перетворення бюджету республіки в фікцію. Пропонував, щоб бюджет УСРР, як і контроль над її господарством взагалі, затверджувався і здійснювався республіканською владою, залишаючи за центральними органами лише загальнодирективні функції [1, с.61, 72].

Доводом на користь того, що Україна має розвивати свою економіку як повноцінна державно-політична одиниця для М. Волобуєва був той факт, що до складу СРСР вона увійшла не як колонія, а як рівноправна республіка. З огляду на це, а також враховуючи економічну доцільність як для України, так і радянської держави загалом пропонованої ним моделі народногосподарського розвитку, він і відстоював право республіки на економічний суверенітет. Останній, на переконання М. Волобуєва, має бути належним підґрунтям для українського національно-державного відродження, ідея якого, зокрема через українізацію, в 20-ті роки захопила свідомість широкого загалу української інтелігенції. Ліквідація „провінціального становища” нашої мови, літератури, культури буде наслідком забезпечення

Україні нестримного розвитку її продуктивних сил, забезпечення їй становища оформленого й закінченого національного господарсько-го організму [2, с.62]. Тож не випадково від появи публікації і на довгі десятиліття „волобуєвщина” в лексиконі більшовицьких ідеологів трактувалася як один із синонімів „націонал-ухильництва”, як „економічне обґрунтування українського буржуазного націоналізму”.

На кінець 20-х років приреченість опозиційних виступів проти централізаторського курсу союзного партійно-державного керівництва стала очевидною. За умов відсутності власного партійно-політичного центру, не підпорядкованого РКП(б), здатного бодай поборотися за українські національні інтереси, розрізнені, не сконсолідовані і не послідовні виступи окремих представників української влади, економістів, господарників у відстоюванні економічного суверенітету республіки зазнали поразки. Директивне всеохоплююче планування, яке утвердилося на той час, посилювало централістичні тенденції у всіх сферах життя – як по вертикалі, так і по горизонталі, „вимиваючи” рештки економічного суверенітету, формально гарантованого союзним республікам на конституційному рівні.

1. Волобуєв М. До проблеми української економіки // Більшовик України. – 1928. – № 2. – С. 46-72.
2. Те ж. – № 3. – С. 42-63.
3. Выписка из протокола № 80 заседания Политбюро ЦК КП(б)У 3 октября 1922 г. // Известия ЦК КПСС. – 1989. – №. 9. – С.214.
4. Гринько Г. Плановые проблемы украинской экономики //Плановое хозяйство. – 1926. – № 6. – С.179-193.
5. Доброгаев В. Финансовые отношения Союза и союзных республик // Хозяйство Украины. – 1926. – № 5-6. – С.45-47.
6. Доброгаев В. Проблемы финансового баланса Украины // Там само. – 1927. – № 2. – С. 83-90.
7. З протоколу засідання Ради Народних Комісарів УСРР в питанні про об'єднання Уккраннаргоспу з Вищою Радою народного господарства РСФРР і об'єднання банкової справи Радянської України і Радянської Росії. 7 березня 1919 р. // Комуністична партія – натхненник і організатор об'єднаного руху українського народу за утворення СРСР. Зб. докум. і матеріалів. – К.: Політвидав України. – 1963. – С.102.
8. Мазлах С., Шахрай В. До хвилі (Що діється на Україні і з Україною). – Саратов, 1919. – С.3-4.
9. Попов М. Нарис історії Комуністичної партії (більшовиків) України. – Харків: Партвидав ЦК КП(б)У, 1928. – С.205.

10. Постанова Вищої Ради народного господарства РСФРР і Ради народного господарства України про проведення єдиної економічної політики. 12 квітня 1919 р. // Комуністична партія – натхненник і організатор... – С.109-110.

11. Раковский Х. Национальный момент в союзном строительстве // Коммунист. – 1923. – 25 марта.

12. Резолюція I Всеукраїнського з'їзду Рад про самовизначення України. 12 грудня 1917 р. // Комуністична партія – натхненник... – С.25-26.

13. Солодуб П. Накануне X съезда Советов (Союза Советских Республик) // Национальный вопрос на перекрестке мнений. 20-е годы. Документы и материалы. – М.: Наука, 1992. – С. 93-94.

14. Сообщение организационного бюро по созыву конференции партийных организаций коммунистов-большевиков Украины о работе Таганрогского партийного совещания // Большевистские организации Украины в период установления и укрепления советской власти (ноябрь 1917 – апрель 1918 гг.). Сб. докум. и материалов. – К.: Госполитиздат УССР, 1962. – С.82-83.

15. Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЩДАГО України). – Ф. 8. – Оп. 1. – Спр.81.

Л.В. Гриневич

УДК 94(477)+342.5.,1927/1928”

ПРО ХЛІБОЗАГОТІВЕЛЬНУ КАМПАНІЮ 1927/1928 р. В УКРАЇНІ

(До впровадження надзвичайних заходів в аграрній сфері)

Аналізується специфіка хлібозаготівельної кампанії в Україні у першу половину 1927/1928 сільськогосподарського року. Ви-світлюються невдалі спроби українських урядовців досягти скорочення хлібозаготівельного плану для республіки на підставі її обмежених хлібних ресурсів з причин недороду 1927 р.

Анализируется специфика хлебозаготовительной кампании в Украине в первую половину 1927/1928 сельскохозяйственного года. Освещаются неудачные попытки представителей украинского правительства добиться сокращения хлебозаготовительного